

V VƏ VI SİNİFLƏRDƏ NİTQ VƏRDIŞLƏRİNİN TƏDRISİNƏ VERİLƏN PROQRAM TƏLƏBLƏRİ

Açar sözlər: *şifahi nitq, nitq prosesi, dialoji nitq, nitq vərdişləri, sosiomədəni faktor*

Key words: *oral speech, speech process, dialogue speech, speech habits, sociocultural factor*

Ключевые слова: *устная речь, речевой процесс, диалогическая речь, речевые привычки, социокультурный фактор*

İlk olaraq üzərində düşünəcəyimiz məsələ odur ki, nə üçün əksər orta məktəb şagirdləri təhsillərini tam bitirdikdən sonra da xarici dildə ünsiyyət qura bilmirlər, halbuki uzun illər xarici dil bu şagirdlərə qəbul edilmiş proqram əsasında tədris olunmuşdur. Onlar imtahanlardan uğurla keçdiklərinə baxmayaraq, yerli dil daşıyıcıları ilə ünsiyyətə girə bilmirlər. Buna səbəb olan birinci amil budur ki, tədris proqramında əsasən yazılı mətnlərin tərcüməsi, dərslərdən tapşırıqların edilməsi və ya hazır dialoqların əzbərlənməsi üstünlük təşkil edir. Digər səbəb isə sinifdə ana dilində ünsiyyətə üstünlük verilməsidir. Xarici dilin tədrisinə ayrılan dərslərin azlığı, həmin mühitdə xarici dilin işlənməməsi, xarici dildə kommunikativ və dərk etmə (anlama) vərdişlərinin kifayət qədər inkişaf etdirilməməsi milli məktəblərdə xarici dilin tədrisinə mənfi təsir göstərir.

Akademik A.A.Mirolubov xarici dillərin tədrisi məqsədindən bəhs edərkən qeyd edirdi ki, xarici dilin tədrisi öyrədilən dildən ünsiyyət vasitəsi kimi istifadə etmək bacarığının yaranmasına və formalaşmasına zəmin yaratmalıdır [12, s.6]. Öncə ümumilikdə xarici dilə verilən proqram tələblərini aydınlaşdıraraq. Tədris ilinin sonunda hər bir şagird tədris materialı əsasında qurulmuş canlı nitqi və 4-5 dəqiqə müddətində səsləndirilən, dəqiqədə sürət etibarilə 80-100 sözdən ibarət olan nitqi başa düşməli, proqramda nəzərdə tutulmuş mövzular üzrə söhbətdə iştirak etməyi və müzakirə zamanı öz fikirlərini bildirməyi bacarmalıdır [12, s.5-8]. Eyni zamanda şagird dinlədiyi sadə mətnin məzmununu ifadə etməyi, ətrafında olan əşya və hadisələri, onlara aid müəyyən əlamətləri təsvir etməyi, sadə nitq nümunələri əsasında ünsiyyət qurmağı, kiçikhəcmli mətnləri, hekayələri oxuyub, dinləyib məzmununu bildirməyi, həm hazırlıqlı, həm də hazırlıqsız monoloji və dialoji nitq prosesində iştirak etməyi bacarmalıdır [1, s.8].

Dil materialı ilk mərhələlərdə sadə olur. Daha sonra mürəkkəb dil materialları əsasında daha intensiv iş aparılır. Şagirdlər proqram tələblərinə əsasən ilk olaraq səs sistemi, orfoepiya qaydalarına yiyələnirlər. Növbəti mərhələlərdə söz ehtiyatını artırır, sadə cümlələr qururlar, leksik və qrammatik formaları, müxtəlif tipli söz birləşmələrini, danışmaq üçün xas ifadələri öyrənirlər.

Xarici dillərin tədrisi üçün tərtib olunmuş son orta məktəb proqramlarına diqqət yetirdikdə görürük ki, qrammatik materialın tədrisinə xüsusi yer verilir. Hər hansı bir dilin qrammatik quruluşuna yiyələnmədən həmin dildə səlil danışmaq mümkünsüz olacaq. Bu daha çox onunla bağlıdır ki, şagirdlər dili sinif mühitində, müəyyən zaman müddətində öyrənirlər. Onlar real dil mühitində yaşamırlar. Bu baxımdan qrammatik materialın mənimsədilməsi nitq vərdişlərinin tədrisi prosesində önəmli hesab edilir.

Şagirdlər V sinifdə ailə, ölkələr, müxtəlif ölkələrin mədəniyyətləri, hobbiləri, bayramlar, heyvanlar, səyahət və digər mövzularda, VI sinifdə isə ekologiya, sağlamlıq, müxtəlif ölkələr və xalqlar, asudə vaxt, xeyriyyəçilik, həyatımızda televiziyanın rolu, ingilis dilinin rolu və digər mövzularda fikir mübadiləsi etməyi bacarmalıdırlar. V sinifdən başlayaraq şagirdlərdə şifahi nitqin inkişaf etdirilməsi əsas tələb kimi götürülməklə, onların dinləyib-anlama vərdişlərinin, ən sadə qrammatik bacarıqların, nitq nümunələrinin öyrənilməsi, oxu və yazı bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi, lüğət ehtiyatının zənginləşdirilməsi, kommunikativ bacarıqların formalaşdırılması təmin olunmalıdır [1, s.6].

Təlimin ilkin mərhələsində nitq vərdişlərinin formalaşdırılmasına verilən proqram tələblərinə görə şagird tədris ilinin sonunda düzgün tələffüz normalarına, qrammatik formaldan düzgün və sərbəst istifadə olunması bacarığına və geniş lüğət ehtiyatına yiyələnməlidir. Şagird bu biliklərin köməyi ilə müxtəlif situasiyalarda ünsiyyət məqsədindən asılı olaraq yazılı və şifahi nitq qurmağı bacarmalıdır. Təlim prosesi hər üç aspektin, yəni leksik, qrammatik və fonetik aspektlərin vəhdətdə öyrədilməsini reallaşdırmalıdır [2, s.3].

Nitq vərdişlərinin tədrisinə verilən tələblərdən biri də sosiomədəni faktorlara diqqət yetirməkdir. Dilin mədəni xüsusiyyətləri xarici dilin öyrənilməsinə təsir edir. Şagirdlər ilkin mərhələdən dilini öyrəndiyi xalqın dövlət simvollarını, yəni bayraq, gerb, himnini, ölkə ilə əlaqədar coğrafi-demoqrafik göstəriciləri, əhəmiyyətli tarixi hadisələri, tarixi şəxsiyyətləri, məşhur, görməli yerləri, eləcə də incəsənət və memarlıq

nümunələri, milli bayramları haqqında təsəvvürə malik olmalıdırlar. Bu məsələ dərslərdə də öz əksini tapır.

Nitq vərdişlərinin formalaşdırılmasına verilən proqram tələblərinə görə xarici dil dərslərindəki tapşırıqların 40-50 faizi şifahi nitqin inkişafına zəmin yaratmalıdır. Öyrənmə prosesinin bütün mərhələlərində şifahi nitqin inkişafı üçün şagirdlər öyrənilmiş material daxilində xarici dildə ünsiyyətə cəlb olunmalıdırlar. Proqramda rollu oyunlar, dialoqların qurulması, ifadəli oxu, simulyasiyalar, improvizasiyalar, mətni davam etdirmək istiqamətində tapşırıqların edilməsi də nəzərdə tutulur. Bu isə öz növbəsində şifahi nitqin tədrisində praktik məqsəd hesab edilir [6, s.38]. Dərslərdə verilən bütün tapşırıqlar şifahi nitq bacarıqlarının inkişafına yönəlməlidir. Şagirdlər öyrəndikləri sözlərin, cümlə nümunələrinin təklif olunan situasiyalardan asılı olaraq müxtəlif formalarda işlətməyi bacarmalıdırlar. Əsas diqqət yetirilən məqam odur ki, dərslərdə əzbərlənən mətnlərin deyil, öz fikirlərinin ifadəsinə stimül verilsin.

İngilis dilində dialoji nitq bacarıqlarının inkişaf etdirilməsində şeir və mahnı parçalarının öyrədilməsi də proqramda göstərilir. Akademik Şerba qeyd edirdi ki, təlimin ilkin mərhələsində şeir və mahnıların öyrədilməsi şifahi nitq bacarıq və vərdişlərinin yaradılması və formalaşdırılmasında ən vacib məsələlərdəndir. Bu şagirdə praktik vərdişlər yaratmaqla yanaşı, dili öyrənilən ölkənin mədəniyyəti ilə tanışlıq işində mühüm hesab edilir. Qrammatik materialın şeir parçasında daha asan öyrənilməsi və daha praktik mənimsənilməsi fikri qəbul olunub [7, s.51-53].

Nitq vərdişlərinin formalaşdırılmasına verilən proqram tələblərinə görə kommunikativ bacarıqların inkişafında atalar sözləri və tapmacaların öyrənilməsi də nitqin inkişafına yardım edir. Müəllim əlavə olaraq belə nümunələri sinifdə şagirdlərə verə bilər. Yaxşı olardı ki, atalar sözləri və tapmacaların öyrənilməsində məktəb mövzuları gözlənilsin və ona əsaslansın [7, s.56].

Dərslərin düzgün tərtibatı proqram tələblərinin icra edilməsində əhəmiyyətli addımdır. Təlimin ilkin mərhələsində bu məsələyə mühüm önəm verilməlidir. Diqqət yetirsək görərik ki, dərslərdə təqdim edilən mətnlərdən sonra qoyulan suallar isə şagirdləri nəinki nitq prosesinə cəlb etmir, hətta onları tədqiqatə belə sövq etmir, çünki həmin sualların hər birinin cavabı mətnin daxilində olur. Bəs bu zaman biz nə edə bilərik? Sinif mühitində interaktiv təlimin yaradılmasında ilk addım sualların verilməsidir. İlkin mərhələdə aşağıdakı strukturda sualların verilməsi məqsəduyğundur:

Has everybody got a book? Are you ready? Do you agree with me? Who is your favourite singer? How are you today? What is the date today? və digər bu kimi sadə quruluşlu və şagirdləri ünsiyyətə cəlb edəcək sualların dərslərdə müəllim tərəfindən qoyulması zəruridir.

Şagirdlərə ilk dərslərdən öyrədilməlidir ki, nitq prosesi təkcə verbal olmayıb həm də nitqin paralingvistik elementlərinin yəni vurğu, temp və intonasiyanın vəhdətidir. Şagirdlərin təlimin ilkin mərhələsində nitqdə səlistlik, dəqiqlik, idiomatik ifadələrin istifadəsində və nitqin pragmatik, situativ xüsusiyyətlərinin başa düşülməsində çətinlik çəkməsi qəbul ediləndir.

Qeyd etdiyimiz kimi, tapşırıqlar test etməyə, hazır mətnlərin öyrənilməsi kimi struktur bacarıqların formalaşmasına deyil, dildən ünsiyyət vasitəsi kimi istifadəsinə yönəlməlidir. Qrammatik strukturları kommunikasiya vərdişlərinin öyrədilməsi ilə paralel mənimsətmək zəruridir. Səslərin, vurğunun, səs tonunun fərqləndirilməsini nəzərdə tutan xüsusi tapşırıqlar da qeyd edilir. Bu baxımdan audio vəsaitlər dərslərin prosesinin ayrılmaz hissəsi olmalıdır [13, s.45-46]. Tədris edilən dil materialının praktik olması, onun nitq nümunələri ilə zənginliyi, proqram materialının və yeni leksik vahidlərin praktik cəhətdən şifahi nitqin inkişafına, təkmilləşməsinə yönəlməsi mühümdür.

Lüğətin mənimsənilməsi dil proqramlarının ən vacib hissəsidir. Dilşünas Devid Vilkins qeyd edirdi ki, qrammatika olmadan çox az məlumat çatdırmaq olar, lüğətsiz isə heç bir şey. Bunu nəzərə alaraq təlimin ilkin mərhələsindən başlayaraq lüğət ehtiyatının artırılmasına xüsusi diqqət ayrılmalıdır. Nitq prosesində fikirlərin tam və səlist çatdırılmasında söz ehtiyatının olması vacibdir. Şagirdin lüğət bazasının zənginliyi onun dil bacarığı səviyyəsinin əsas göstəricisi hesab edilir. Sözlər həm ayrılıqda, həm birləşmə daxilində, həm də cümlə strukturlarında, kontekstdə öyrədilməlidir. Lüğətin mənimsənilməsi məqsədilə tərtib edilən tapşırıqlar real ünsiyyət formalarını əks etdirməli, şagirdlərin maraq və istəklərini nəzərə alaraq tərtib edilməli, onları öyrəndikləri sözləri nitq prosesində istifadə etməyə yönəltməlidir [10, s.45-46].

Qeyd etməliyə ki, əksər hallarda xarici dilin tədrisinə verilən tələb nitqin səlisliyinin inkişaf etdirilməsidir.

Penny Ur "A course in English language teaching" dərslərində qeyd edir:

Nitq vərdişlərinin tədrisində aşağıdakı amillər nəzərə alınmalıdır:

1. Şagirdlər ünsiyyət prosesində fəal iştirak etməlidirlər. Nitq üçün tərtib olunan tapşırıqlara şagirdlərin özləri tərəfindən mümkün qədər çox vaxt ayrılmalıdır. Bu təsadüfi olaraq irəli sürülən fikir deyil. Çünki müşahidə olunan dərslərin böyük qisminə müəllimin nitqi üstünlük təşkil edir.

2. Sınıfdə istifadə edilən dil şagirdlərin dil səviyyəsinə uyğun olmalıdır. Nitq zamanı iştirakçılardan mükəmməl, səhsiz danışıq tələb etmək metodiki cəhətdən düzgün deyil. Tədrisən leksik, qrammatik, tələffüz vərdişləri aşılmalıdır [8, s.117,118].

Ümumilikdə xarici dilin tədrisinə verilən proqram tələbi budur ki, təlimin məzmununun birinci hissəsi konkret dil materiallarını, fonetika, leksika, qrammatika, orfoqrafiyanı bilməkdən ibarətdir. Təlim proqramına düzgün nitq prosesi üçün fonetik bacarıqların aşılması məsələləri daxil edilməlidir. İstənilən dilin fonetikasına yiyələnmədən bu dildə şifahi nitq mümkünsüz olacaq. Xarici dildə sözlər düzgün tələffüz edilmədikdə nitq aydın olmur və başa düşülmür. Aydındır ki, xarici dil proqramlarına əsasən dilin leksika, fonetika və qrammatikası üzrə verilən təlim materialları bir-birilə əlaqəli olaraq tədris edilir və təəssüflər olsun ki, bu sahələrin təcrid edilmədən aparılmaması nitqin inkişafını və nitq prosesini ləngidir və əksər şagirdlər üçün hətta təlim müddətini bitirdikdən sonra da mükəmməl nitqə malik olma bacarığına mane olur.

Nitq vərdişlərinin formalaşdırılması üçün dil materiallarının praktik mənimsədilməsi vacibdir. Adətən orta məktəblərdə nəzəri biliklərə üstünlük verilir. Ancaq praktik olaraq dildən istifadə etdikdə kommunikativ səriştəyə malik olmaq olar. Düzgün qurulmuş nitqin tədrisi proqramına əsaslanaraq dil materiallarının seçilməsi və mənimsədilməsi şifahi nitqdə yaranan çətinlikləri aradan qaldırır. Ona görə də dil materiallarının planlı, məqsədyönlü tətbiqi nitqin əsasını təşkil edir.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsil məktəbləri üçün ikinci xarici dil fənni üzrə təhsil proqramı (V-XI siniflər). Bakı, 2013, 96 s.
2. Barsuk R.J. Azərbaycan məktəblərində xarici dil tədrisinin bəzi problemləri. Bakı, 1975, 129s.
3. Dubin F., Olshtain E. Course design. Cambridge University Press. 2000,194 p.
4. Karimov F., Safiyev A. Methods of teaching English in Azerbaijan. Baku, ADU, 2002, s.30
5. Kərimov F. Şifahi nitqin inkişafı yolları. Bakı, 2002, 139 s.
6. Penny Ur. A course in English language teaching. Cambridge University Press. 2012, 325 p.
7. Richards J., Renandya W.A. Methodology in language teaching. Cambridge University Press, 2002, 239 p.
8. Rogova G.V. Methods of teaching English. Moscow, 1983, 350 p.
9. Tahirov A., Salayeva Ə. İngilis dilinin tədrisi metodikası. Bakı, 1978, 223 s.
10. University Press, 2002, 239 p.
11. 10.Рогова Г.В. Методика обучения английскому языку. Москва , 1983, с.113-125.

Program requirements for teaching speech skills in grades V and VI

Summary

In this article, we have discussed the program requirements for teaching speech habits, as well as the problems that make communication difficult in foreign language. Language programs should be designed by taking into consideration students' knowledge, age and interests. The program should focus on teaching grammatical and lexical material, and developing speech skills. The program requires parallel development of all three aspects of the language. Teaching speech materials should be practical and rich with examples of speech. Teaching of sociocultural and sociolinguistic knowledge should also be included in program requirements, too.

Требования к программе для обучения речевым навыкам в V и VI классах

Резюме

В этой статье мы обсудили программные требования к обучению речевым навыкам, а также проблемы, которые затрудняют общение на иностранном языке. Языковые программы должны разрабатываться с учетом знаний, возраста и интересов учащихся. Программа должна быть направлена на преподавание грамматического и лексического материала и развитие речевых навыков. Программа требует параллельной разработки трех аспектов языка. Преподавание речевых материалов должно быть практичным и богатым примерами речи. Обучение социокультурным и социолингвистическим знаниям также должно быть включено в требования программы.

Rəyçi: dos. Ş.Ağakışiyeva